

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XVIII

Neřit Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVIII

İstanbul - 1998

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel: (0212) 518 26 09 Fax: (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Dizgi: **GİRİŞİM DİZGİ**

Tel: (0212) 513 28 29

Basıldığı Yer: **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt: **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

Ahmet T. KARAMUSTAFA, *God's Unruly Friends: Dervishes Groups in the Islamic Later Period 1200-1550* (Tanrı'nın İtaatsiz Dostları: Geç İslâmî Devirde Derviş Zümreleri 1200-1550), University of Utah Press, Salt Lake City 1994, XI+159 s.

Orta ve kısmen yeniçağlar boyunca Uzak Doğu'dan neredeyse Kuzey Afrika ve Balkanlar'a kadar bütün İslam dünyasında popüler tasavvufun en yaygın ve en etkili kollarından biri, belki birincisi olduğu kadar, toplum ve düzen dışılığı, kısaca marjinal yapısıyla önemli bir yeri olan Kalenderîyye akımı, yakın zamana kadar önemi yeterince anlaşılamadığı için, araştırmacıların fazla ilgisini çekmedi. Bu yüzden de, yalnız tasavvuf tarihinin değil, İslâm ülkelerindeki, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki önemli bir kısım dinî-toplumsal hareketlerin de temelinde yatan ve bu hareketlerle doğrudan bağlantısı olan bu akımın, monografik düzeyde incelendiğini görmek uzun zamandır mümkün olmadı. Her ne kadar doğulu ve batılı bir takım araştırmacılar Kalenderler ve Kalenderîyye akımıyla ilgili zaman zaman bir takım makaleler yayımlamışlarsa da, bunlar sayıca fazla bir yekûn teşkil etmediği gibi, zaman ve mekân bakımından sınırlı bir takım çalışmalar olup, konuyu bir bütün olarak ele alan nitelikte değillerdir.

İşte Ahmet T. Karamustafa'nın bu kitabı, Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere genelde Kalenderîyye'yi bütüncü bir kavrayışla ele alan ikinci monografi (birincisi: A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler*, Ankara 1992, TTK. Yay.) olmaktadır. Dipnotlarına ve gerçekten zengin bibliyografyasına bakıldığı zaman, A.T. Karamustafa'nın, kitabını hazırlarken -Türkiye'de genellikle ulaşılmaması pek kolay, hattâ mümkün olmayan- Fars ve Hind kaynaklarını bol miktarda kullandığı göze çarpıyor.

Kitap, Birinci Bölüm'ü oluşturan Giriş de dahil olmak üzere toplam yedi bölümden, Sonuç kısmından ve bir de -ne yazık ki, hiç de pratik olmayan bir biçimde, metnin sonuna alınmış bulunan- dipnotlar bölümünden oluşmaktadır. Bölümler başlıklarıyla birlikte şöylece sıralanabilir: 1. Giriş; 2. Toplumsal Aykırılığın içindeki Feragat; 3. Feragat, Aykırı Ferdîyetçilik ve Süfilik; 4. Zühdi Hüner; 5. Çiçeklenme Halindeki Derviş Zümreleri (1200-1500); 6. Osmanlı İmparatorluğu'nda Derviş Zümreleri (1450-1550); 7. Geç Orta Zaman'da Feragat (Bu ibarelerdeki feragat teriminin, tasavvuftaki "dünyadan ve dünyevîlikten vazgeçiş" anlamına kullanıldığını hemen belirtelim). Kitabın yaklaşık üçte ikisi Kalenderîyye cereyanının doğuşu, fikrî ve mistik temelleri ile, orta çağdan yeni çağlara uzanan bir çizgide Osmanlılar'a gelinceye kadar bu büyük mistik akımın fikrî ve sosyal temellerinin tahliline ve Arap ülkeleri, İran, Hindistan ve Anadolu'daki Kalenderî zümrelerin tarihine ayrılmıştır. XV. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın ortalarına kadar, tam yüzyıllık bir devreden ibaret olan Osmanlı dönemindeki Kalenderî zümrelere tahsis edilen kısım ise, kitabın yaklaşık beşte biri kadardır. Bu da kitabın başlığının gösterdiği gibi, kendi çerçevesinde çok tabiidir; çünkü yazarın amacı yalnızca Osmanlı İmparatorluğu ile sınırlı değildir.

Birinci Bölüm'ü teşkil eden Giriş'te meseleyi kısaca ortaya koyduktan ve konuyla ilgili kaynaklara dair özet fakat analitik bir takım bilgiler verdikten sonra yazar, İkinci Bölüm'de Kalenderîliğin toplumsal yapısı üzerinde durmuş, bu mistik cereyanın temeli olan zühd (asetizm) ve özellikle de Kalenderîler'i diğer sufi zümrelerden ayıran *ibaha* (antinomianizm) olmak üzere, bu büyük mistik akımın iki önemli karakteristiğini ele almıştır. Bu konuların, Kalenderîliğin teorik kaynaklarının sunduğu ideal mistik çerçevede gerçekten iyi tahlil edildiğini belirtelim. Üçüncü Bölüm'de ise, İslam suffiliğinin temelindeki zühd anlayışının bir sonucu olarak mistik feragat ve aykırı ferdîyetçilik kavramının tarihsel süreç içerisinde yine kaynaklardaki teorik çerçevede dahilinde analiz edildiğini görüyoruz. Dördüncü Bölüm'ü meydana getiren müteakip bölümde yazar, Kalenderîliğin tarih boyunca yetiştirdiği üç büyük şahsiyeti, bu mistik yolun derleyip toplayıcısı olan, XII. yüzyılda yaşamış ünlü İranlı şeyh Cemaleddin-i Sâvî'yi, yine aynı yüzyılda yaşamış büyük Türk sufisi Kutbeddin Haydar'ı ve Osmanlı döneminde XV. yüzyılda yaşamış bulunan meşhur Otman Baba'yı ele almaktadır. Beşinci Bölüm ise, 1200'lerden itibaren

ren üç yüz yıllık bir dönemi kapsamak üzere, yukarıda da belirtildiği gibi, Arap ülkeleri, İran, Hindistan ve Anadolu'daki Kalenderî zümrelerinin tarihine ayrılmıştır. Bu ülkelerdeki, tarihte iz bırakmış büyük Kalenderî şeyhlerini ele alan bu bölümden sonra, *Altıncı Bölüm* ile yazar, XV. ile XVI. yüzyıllarda Osmanlı topraklarındaki Kalenderî zümrelerini kısaca inceliyor. Burada ilk dikkati çeken şey, yazarın bu zümreleri sınıflarken, *Kalenderler, Haydariler, Rum Abdalları, Camiler, Şems-i Tebrizîler ve Bektaşîler* şeklinde, daha önce kendisinin yayımladığı, Vahidi'nin *Menâkıh-ı Hâce-i Cihan ve Netice-i Can* isimli ünlü eserindeki tasnife uyduğu görülüyor. Bu tasnif gerçekten de XVI. yüzyıldaki fiili bir durumu yansıtmakta olmakla beraber, bu isimlerin çoğu zaman -Kalenderîler'in bizzat kendileri tarafından- da sık sık biribiri yerine kullanıldığını, zaten esasta aynı mistik dünya görüşünü paylaştıkları -daha doğrusu bizim Kalenderîyye dediğimiz, Melâmet'e dayalı büyük tasavvuf akımının içinden çıkmış zümreler olmaları sebebiyle- birbirine çok benzeyen bu gurupların, eninde sonunda aralarında çok ta büyük farklar bulunmadığını biliyoruz. Muhtevasına bakıldığında sanki *İkinci Bölüm*'den sonra yer alması daha mantıklı gibi görünen *Yedinci Bölüm*'e gelince, burada daha ziyade Kalenderîyye akımının bir bakıma, yazarın kurumsal, yahut geleneksel (institutional) sufizm dediği resmî sufilik yahut ortodoks tasavvuf anlayışına karşı nasıl bir protesto hareketi olduğu konusu tahlil ediliyor.

Kitap üzerindeki bu genel gözlemlerden sonra, bir iki noktayı işaret etmenin yerinde olacağını düşünüyoruz: Bir defa şahsen biz Kalenderîyye meselesini A.T. Karamustafa'nın yaklaşımından oldukça farklı bir perspektiften algıladığımızı belirtelim: O kitabında -eğer yanlış anlamadı isek- ele aldığı Kalenderî zümreleri sanki temelde birbirinden farklı zümrelermiş gibi değerlendirmektedir. Bu bir bakıma ilk bakışta doğru gibi görünüyor. Ancak daha derine inildiğinde, şu olgunun kesinlikle vurgulanması gerekir: İran'da çok köklü bir tasavvuf cereyanı olarak, Horasan Melâmetiyyesi'nden doğan ve daha XI. yüzyılda BabaTahir-i Uryan ile çağdaş benzerleri tarafından temsil edilen ve kendilerini "kalender" kelimesiyle niteledikleri için Kalenderîyye diyebileceğimiz büyük bir tasavvuf akımı vardır. Bu akım söz konusu devirde henüz tarikat zümreleri halinde organize olmamış olmakla birlikte -A.T. Karamustafa'nın da isabetle belirttiği gibi- geleneksel tasavvufa çok güçlü bir protesto hareketi oluşturmaktadır. İşte bu büyük akıma mensup olan mühim bir takım simaların etrafında oluşan belli sayıda bir müridler zümresi; kaynaklarda genellikle öne çıkan niteliklerinden birinin veya o kişilerin isimleriyle anılmaktadır. *Cavlakîyye* (Cemaleddîn-i Sâvî), *Haydarîyye* (Kütbeddîn Haydar) vb. bir takım büyük zümreler böyle doğmuştur. İran'da ortaya çıkan ve Osmanlı topraklarında görülen bu zümrelerden biri de bizzat ana akımın adıyla kaynaklarda *Kalenderîyye* diye bilinmektedir. Yoksa *Cavlakîyye* de, *Haydarîyye* de, hattâ Anadolu Selçukluları'ndaki *Vefâîyye*, *Yeseviyye*, Osmanlılar'daki -çoğu zaman yanlış olarak tek bir zümre, tek bir tarikat gibi düşünülen, ama içinde değişik Kalenderî zümreleri barındıran- *Rum Abdalları* da, bu büyük akımın içinde mütalaa edilmesi gereken zümrelerdir.

İkinci bir nokta, A.T. Karamustafa'nın, yukarıda da ifade olunduğu üzere, kullandığı tasavvuf kaynaklarının çizdikleri teorik ve ideal çerçeveye çok fazla sadık kalması ve meselenin sosyal tarih boyutunu ihmal etmiş görünmesidir. Görebildiğimiz kadarıyla tarih kaynaklarındaki veriler bu açıdan yeterince dikkate alınmadığı gibi, özellikle Osmanlı dönemi için hiç te azımsanamıyacak miktardaki arşiv belgeleri de kullanılmamıştır. Sosyal tarih boyutunun ihmalı bızce buradan geliyor. Bu ihmal bızce konunun toplumsal boyutunun yeterli ölçüde vurgulanmaması sonucunu doğurmuştur.

Sonuç olarak kitabın tamamı göz önüne alınıp bir değerlendirme yapılacak olursa, şunu söyleyebileceğimizi sanıyoruz: Konusunda gerçekten önemli ve değerli bir mesainin, sentetik bir yaklaşımın ürünü olan bu kitap, kanaatimizce alanına ciddi bir önemli katkı sağlamış bir çalışma olarak kutlamağa değerdir.

Ahmet Yaşar OCAK